

OM DE KRACHT VAN HET WEERWOORD

Drs. Willem van der Meiden

OM DE KRACHT VAN HET WEERWOORD

**De aanhoudende actualiteit
van K.H. Miskotte
(1894-1976)**

NARRATIO

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met het
publicatiefonds van de Vereniging voor Theologie en
Maatschappij.

Drs. Willem van der Meiden (geb. 1954) studeerde theologie in Utrecht en Amsterdam. Hij is communicatieadviseur van Stek - voor stad en kerk - in Den Haag en freelance journalist. Hij schreef zijn doctoraalscriptie over een politieke lezing van *Edda* en *Thora* en publiceerde over Miskotte in bladen als *Opstand*, *Ophief* en *Hervormd Nederland*. Hij hoopt te promoveren op de geschiedenis van de kinderbijbel in Nederland.

Gerrie Huiberts is eindredactrice van deze serie boekjes over theologen en theologes.

Foto Miskotte (circa 1942) © Familie Miskotte

INHOUD

Woord vooraf	7
Miskotte lezen	9
Begin in het midden	13
Antiburgerlijke dominee	18
Grensganger	22
Praktisch theoloog	25
Scheiding der geesten	31
Ons heidendom	34
Letteren spellen	38
Betere weerstand	42
Tussen de regels	46
Gewaagde prediking	49
Kansel en kathedr	56
Hoofdredacteur	59
Als de goden zwijgen	65
Voorbij 'God-is-dood'	71
Nawoord	76
Bronnen	78

ISBN 90 5263 637 0

©2006 uitgeverij MARRATIO, Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem
tel. 0183 62 81 88 fax 084 739 29 45 lvdherik@narratio.nl
Actuele informatie is te vinden op www.narratio.nl

Niets uit deze uitgave mag veelelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, Internet of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

In België ook te bestellen via Internetboekhandel. www.kerkboek.nl.

WOORD VOORAF

In deze kleine 'rhapsody in blue' wordt het leven beschreven en het denken verkend van Kornelis Heiko Miskotte (Utrecht 1894 – Voorst 1976), wel eens de grootste Nederlandse theoloog van de twintigste eeuw genoemd. Met behulp van biografische notities en veel citaten kan dit boekje slechts schetsmatig en 'rapsodisch' aangeven wat het belang en de eigen positie van deze theoloog is geweest. Omdat het hier gaat om een man die zeer veel geschreven heeft, begint dit boekje echter met een leeswijzer. De afkortingen onder de citaten verwijzen naar boektitels die achterin deze uitgave volledig zijn weergegeven.

MISKOTTE LEZEN

Hoe verken je het denken van een man wiens verzameld werk straks zestien forse banden zal beslaan, die, aldus de uitgever 'alleen een selectie' kunnen bieden van zijn oeuvre? Hoe raak je thuis in de denkwereld van een theoloog die zich niet alleen bezighoudt met bijbelse theologie en dogmatiek, met praktische theologie en dogmengeschiedenis, maar ook met de kerkpolitieke en maatschappelijke actualiteiten van zijn tijd en zich en passant graag buigt over literatuur, film, toneel, beeldende kunst, muziek en, niet te vergeten, voetbal? Een leeswijzer is dan geen overbodige luxe. Bijvoorbeeld: werkt u zich niet systematisch door het *Verzameld Werk* heen, dat vanaf 1982 door Kok in Kampen wordt uitgegeven, maar begin klein. Want K.H. Miskotte is weliswaar niet wars van zware woorden en grote gebaren, maar hij is geen systeembouwer wiens werk men bij de voordeur betreedt. Hij is een theoloog die altijd actueel is, theologisch zijn tijd portretteert en interpreteert, en daarom kan men hem goed rapsodisch lezen. Zo is zijn denken het beste te proeven in artikelen, lezingen, preken en dagboek aantekeningen die zó na op de huid van de actualiteit zitten dat ze nu nog fris ogen ook al is die actualiteit reeds lang uit het zicht verdwenen. Ga daarom niet allereerst naar een boekhandel, maar bezoek een (theologisch) antiquariaat. Zoek bijvoorbeeld een exemplaar van Miskottes bevrijdingspreek *Gods vijanden vergaan*, een brochure uit 1945. Probeer eens *Het waagstuk der prediking* te vinden uit 1941 of *Messiaansch Verlangen* uit datzelfde jaar. Of begin te lezen bij het 'begin' en schaf een exemplaar aan van *Bijbelsch ABC*, ook al uit 1941, een leescursus Oude Testament. Want men leze Miskotte het beste vanuit het midden van zijn tijd. Niet dat hij in zijn predikantschap te Amsterdam tussen 1938 en 1945 definitieve woorden spreekt – die spreekt hij nooit. Maar in die jaren en op die plaats lijken wel zijn leven en denken samengebond, tot de essentie geconcentreerd. In die jaren en op die plaats gaat het over alles ineen: over Christus in een wereld vol nihilisme, over geloven en politiek

spreken temidden van de onderdrukking, over de zin van het oude testament en de kracht van de thora juist in een wereld waarin de antsemiet zich breedmaakt, over de interactiviteit van oude belijdenisgeschriften en moderne poëzie, en over God, gans anders, totaal tegenover, maar daarom zo grenzeloos nabij. Want Miskotte is ook een bevindelijk mens, een vroom man, die zich lastig in een hokje laat stoppen. Daarom, als u toch een groot boek ter hand wilt nemen, lees dan een van zijn dagboeken: geen haastige krabbels, maar overdachte en gestileerde teksten, bedoeld voor publicatie na zijn dood, vanaf zijn studententijd bijgehouden tot aan de oorlog en fragmentarisch nog daarna. En lees selectief, spontaan – want de ene tekst raakt uw actualiteit niet, een andere mogelijk op verrassende wijze wel. Zet het uit uw hoofd deze rusteloze en grote geest geheel te leren kennen – het is hem zelf nooit gelukt, getuige vele aantekeningen in zijn dagboek. En wanneer daar, ergens in het midden, uw belangstelling is gewekt, als er vonken zijn overgeslagen, probeer dan concentrisch verder te komen. Grijp naar het bevolgen 'pamflet' *Edda en Thora* uit 1939 (VW 7) en naar het theologische standaardwerk *Om het levende woord* uit 1948. Lees de bijbelboeken *De Hoofdsom der historie* uit 1945, over de Openbaring van Johannes - en lees dat boek met een oorlogsbril – en *Antwoord uit het onweer* uit 1936, over Job en het lijden. Probeer eens een preek uit de vele prekenbundels – hier zult u wellicht het meest last hebben van een *time lag* – of waag u aan een van zijn meest bevindelijke boekjes, *De weg van het gebed* uit 1962. Bent u inmiddels in de ban van deze theoloog en van zijn taal – niet eenvoudig, vaak barok, maar van een grote bekoring voor wie er gevoelig voor is – ga dan naar de eindmorenen van zijn werk, vanuit het midden bezien: het proefschrift *Het Wezen der Joodsche Religie* uit 1932 en *Als de goden zwijgen* uit 1956. Het een gaat over het jodendom, het ander over de zin van het Oude Testament. Beide zijn bij verschi-jnen baanbrekend, beide zijn omstreten. Maar lees ze niet als de laatste waarheid, maar als tijdopnamen, met een theoloog achter de camera die scherpstelt op wat hem op dat moment van levensbelang lijkt. Miskotte zoekt niet zozeer de waarheid, maar vooral het belang. Waarschijnlijk heeft zijn

proefschrift met de realiteit van het levende jodendom van die dagen weinig van doen. Waarschijnlijk is de heidense religie waarmee Miskotte het nationaal-socialisme in *Edda en Thora* typeert absoluut te veel eer voor de misdadigers-bende met het hakenkruis en de SS-runen. En de betekenis van het Oude Testament wordt opvallend genoeg geproclameerd door een christentheoloog die de leuze 'Christus alleen' in zijn vaandel voert. Toch kan krachtiger dan in deze 'trilogie', die de breedte van Miskottes theologische leven beslaat, nauwelijks worden uitgedrukt wat het betekent dat "een christen een door de jodengod bedorven heiden is". Wie teksten van Miskotte leest, moet beseffen dat de auteur gewoon is hetzelfde op verschillende momenten anders, korter of uitgebreider te zeggen. Bij dat bewerken en herschrijven gaat het soms om voortschrijdend inzicht, maar meestal is Miskotte bezig zijn gedachtegoed opnieuw te ordenen en te wetten aan de actualiteit. Want als er één woord is dat Miskottes theologie kenmerkt, is dat: actueel. Hij is een man van artikelen, meer dan van boeken. Alleen de boeken die ik hierboven 'eindmorenen' noemde, zijn proefschrift uit 1932 en *Als de goden zwijgen* uit 1956, volgens velen zijn meesterwerk, zijn in één keer op papier gezet. Maar verder is hij eerder journalist dan systematicus, eerder pamfletist en essayist dan theoreticus. Zijn hele leven als dominee en hoogleraar heeft hij gepubliceerd in de plaatselijke kerkbladen. Het eerste, in Kortgene, roept hij zelf in het leven en schrijft hij van voor naar achter vol. Hij schrijft in studentenbladen en theologische tijdschriften, hij publiceert preken, lezingen, oraties, en vanaf 1945 blijft hij schrijven in het o.a. door hem opgerichte tijdschrift *In de Waagschaal*. En waarover gaan die honderden artikelen in al die bladen? Natuurlijk bevatten ze diepzinnige theologische gedachten en bijbelse meditaties, maar minstens zo vaak gaat het over het laatste theologische boek dat hij gelezen heeft, de laatste film die hij gezien heeft, over de ontroering die hem treft bij het beluisteren van muziek, over maatschappelijke en kerkelijke actualiteiten, over voetbal, filosofie, poëzie. Miskotte is als theoloog een commentator van zijn tijd, actueel, zoals zijn grote voorbeeld Karl Barth. Barth bouwt temidden van al zijn maatschappelijke en kerkelijke betrokkenheid een kathedraal, de

Kirchliche Dogmatik, die Miskotte allengs zeer bewondert. Maar Miskotte zelf heeft zo'n kathedraal bewust nooit gebouwd. Bij hem is het midden leeg. Want hoe krachtig traditie en dogma hem ook dragen, voor hem staan zij nooit vast, maar dienen ze van dag tot dag geijkt, verkondigd, uitgelegd en toegepast te worden. Een praktisch theoloog dus – een vreemde aanduiding voor iemand die als dogmaticus te boek staat.

Wie Miskotte wil lezen, krijgt deze leeswijzer mee. Hoe klein en 'gedateerd' zijn geschriften ook, elk deel straalt iets uit van het geheel. Begin klein, en begin in het midden.